

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

(Διδάσκων : Επίκουρος Καθηγητής Κων/νος Ίω. Μανίκας)

Όρισμός-Περιεχόμενο.

Υπό τόν όρο «Εκκλησιαστική Ιστορία τής Ελλάδος» (Ε. Ι. Ε.) έννοοῦμε τήν ειδική καί αὐτοτελή ιστορική ἐπιστήμη, ἡ ὁποία έντάσσεται στόν ευρύτερο κύκλο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ιστορικοῦ Κλάδου τής Θεολογίας. Ἀντικείμενο ἔρευνας τής Ε. Ι. Ε. εἶναι ἡ συστηματική καί ἀντικειμενική ἐξέταση καί ἀνάδειξη τής ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως καί δράσεως τής τοπικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ στή συγκεκριμένη ἐκείνη περιοχή, ἡ ὁποία ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου μέχρι σήμερα ἀποτελεῖ μιᾶ ἰδιάζουσα πολιτικογεωγραφική, ιστορική, ἐθνολογική, θρησκευτική καί πολιτιστική ένότητα, γνωστή ὑπό τήν ἐπωνυμία **Ἑλλάς**. Οἱ ιστορικές προϋποθέσεις, πού στήν πολιτική καί ἐκκλησιαστική Γεωγραφία ὀριοθέτησαν τό περιεχόμενο τοῦ τοπωνυμικοῦ **Ἑλλάς** ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Χριστοῦ μέχρι σήμερα, ταυτίζουν γεωγραφικά καί οὐσιαστικά τό ἰδιαίτερο περιεχόμενο τής Ε. Ι. Ε. μέ τή χριστιανική ιστορία τοῦ ευρωπαϊκοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος διαχρονικά ἀποτελεῖ τήν πηγή καί τό κέντρο τής καθόλου ιστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Υπό τήν έννοια αὐτή, ἡ τοπική Ἐκκλησία τής ιστορικῆς Ελλάδος ἔχει ἀποστολική προέλευση καί ἀδιάκοπη συνέχεια βιώσεως τής ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος ἀναφέρει συγκεκριμένα ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος θεωροῦσε «τάς χριστιανικάς παροικίας τής Ἀχαΐας, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Ἑλλάς, ἀποτελούσας ἐν ὅλον (Β' Κορ. 1,1), συγκεντρωμένον περί τήν πρωτεύουσαν τής Ἀχαΐας» πού τότε ἦταν ἡ Κόρινθος καί γιά τόν λόγο αὐτό «αἱ βάσεις τής διοικητικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπισκοπῶν ἐτέθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀποστόλου»¹. Ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ θεωρεῖται ὡς ἡ μεγαλύτερη καί ἀρχαιότερη Ἐκκλησία τής νοτιοανατολικῆς Ευρώπης. Τοῦτο πιστοποιεῖται ὄχι μόνον ἀπό τό γεγονός τής ἰδιαίτερα ἐξέχουσας διοικητικῆς, πολιτικῆς καί πνευματικῆς θέσης πού κατεῖχε ὁ ἑλλαδικός χῶρος μέσα στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, ἀλλά καί ἀπό τήν ἐπιδειχθεῖσα ἰδιαίτερη προτίμηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἰδρυτοῦ τής, τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου, ὁ ὁποῖος μέ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις καί τίς μνημειώδεις ἐπιστολές του πρὸς τίς χριστιανικές κοινότητες Κορίνθου, Θεσσαλονίκης καί Φιλίππων κατέ-

1. Χρ. Παπαδοπούλου, *Ιστορία τής Ἐκκλησίας τής Ελλάδος*, Ἀθήναι 1920, σ. 1.

δειξε τήν πατρική του μέριμνα γιά τήν ευστάθεια τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔθεσε τίς πλέον σταθερές βάσεις γιά τήν καλλιέργεια καί ἀνάπτυξη τῆς ἀνόθευτης ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας καί ταυτότητας τῆς ἐν Ἑλλάδι τοπικῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Ἡ γεωγραφική θέση, ἡ πολιτική, πολιτιστική καί πνευματική παράδοση, ἡ πρῶιμη ἐθνική αὐτοσυνειδησία, καθῶς καί οἱ πλούσιες ἐκκλησιαστικές καί λοιπές ἱστορικές ἐμπειρίες πού βιώθηκαν ἀπό τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες, διαμόρφωσαν τήν ἐκκλησιαστική ταυτότητα καί τή διαχρονική ἐνότητα τῆς τοπικῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διατήρησε ἀνόθευτη τήν ἐκκλησιαστική αὐτοσυνειδησία της, παρά τίς ἀντίξοες ἱστορικές συνθήκες καί τίς ἀλλεπάλληλες ἐθνικές περιπέτειες πού σημάδεψαν τήν πορεία τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πληθυσμοῦ στόν ἑλλαδικό χώρο διά μέσου τῶν αἰῶνων. Διαθέτει ὡς ἐκ τούτου ἡ τοπική ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία τό ἐξαιρετικό προνόμιο μεταξύ ὄλων τῶν ἄλλων αὐτοκεφάλων ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ὅτι κατά τόν ὑπερδισχιλιετή βίο της οὐδέποτε γεννήθηκε ἡ ἐπικράτησε στόν γεωγραφικό χώρο της καθ' οἷονδήποτε τρόπο καμία σοβαρή αἰρετική ἐκτροπή ἢ ἄλλη διδασκαλία ἢ τάση παραχαράξεως καί ἀλλοιώσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί τῆς κανονικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἰδιότερη ἔμφαση πού δόθηκε ἀπό τόν ἀπόστολο Παῦλο γιά τή διάδοση καί τήν ἐμπέδωση τοῦ χριστιανισμοῦ στόν ἑλλαδικό χώρο, παρέσχε στίς τοπικές χριστιανικές κοινότητες τή δυνατότητα νά ἀναπτύξουν μιὰ μοναδική αὐτοδυναμία στή διαμόρφωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καί τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεώς τους, ἐνῶ παράλληλα τοὺς ἐπέτρεπε νά προβάλλουν διαρκῶς καί μέ ὑποδειγματική συνέπεια τήν αὐθεντία τῆς ἀποστολικῆς μαρτυρίας τους γιά τήν ἀντιμετώπιση καί ἐπίλυση τῶν σημαντικότερων θεολογικῶν προβλημάτων στόν εὐρύτερο χώρο τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συμπαγής, ἐνεργός καί συνήθως ἀποφασιστική συμμετοχή πλειάδας ἐπισκόπων καί μητροπολιτῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, τόσο σέ τοπικές ὅσο καί σ' ὅλες τίς Οἰκουμενικές Συνόδους, ἀποτελεῖ ἐπαρκές κριτήριο ἀξιολογήσεως τῆς παραδειγματικῆς ὠριμότητας τοῦ αὐτοδύναμα ἀναπτυσσόμενου ἐκκλησιαστικοῦ βίου τῶν ἐν Ἑλλάδι τοπικῶν ἐκκλησιῶν.

Αὐτή ἡ μοναδική στό εἶδος της αὐτοδυναμία γίνεται περισσότερο ἐμφανής στόν χώρο τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Παρά τό γεγονός δηλαδή, ὅτι ἤδη ἀπό τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ἀνέπτυξαν ἰδιαίτερα στενές σχέσεις μέ τίς Ἐκκλησίες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς (Ἀντιόχεια, Ἀλεξάνδρεια, Σμύρνη κ.λπ.) καί τῆς χριστιανικῆς Δύσεως (ἐπιστολή Κλήμεντος ἐπισκόπου Ρώμης πρὸς Κορινθίους), ἐντούτοις διατήρησαν τήν πλήρη διοικητική αὐτονομία τους, τόσο κατά τήν ἐφαρμογή τοῦ καθιερωθέντος ἀπό τήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο **μητροπολιτικοῦ** συστήματος διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καί κατά τή μεταγενέστερη διαμόρφωση

καί ἐπικράτηση τοῦ **πατριαρχικοῦ** συστήματος (**πενταρχία τῶν πατριαρχῶν**). Εἶναι ἱστορικά ἀδιαμφισβήτητο τό γεγονός, ὅτι οἱ τοπικές μητροπόλεις τοῦ **Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ** (τό ὅποιο ὡς διοικητική ἐπαρχία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐνσωμάτωνε τίς περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου) κατά τή διάρκεια τῶν πρώτων ἕξι αἰώνων τοῦ χριστιανικοῦ βίου τους κατόρθωσαν νά διατηρήσουν, τόσο τήν πλήρη διοικητική αὐτονομία τους ἔναντι τῆς Ἀνατολῆς (Κωνσταντινούπολη) καί τῆς Δύσεως (Ρώμη), ὅσο καί τήν πιστή καί ἀνόθευτη ἐφαρμογή τοῦ μητροπολιτικοῦ συστήματος, τό ὅποιο ἐξασφάλιζε παράλληλα καί τήν ἐσωτερική αὐτονομία τῆς κάθε μιᾶς μητροπόλεως ἔναντι τῶν ἄλλων.

**Αναγκαιότητα και χρησιμότητα του μαθήματος της
Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος.**

Εάν τό ιστορικό παρελθόν μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ θεμελιῶδες κριτήριο γιά τήν ὀρθή κατανόηση τοῦ σύγχρονου ἱστορικοῦ παρόντος της, τότε καί γιά τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἰσχύει ὅτι ἡ σύγχρονη κατάστασή της καί ἡ καθόλου σχέση καί δράση της μέσα στήν ἑλληνική κοινωνία, ἀλλά καί ἡ εὐρύτερη παρουσία της στόν ὀρθόδοξο καί τόν διαχριστιανικό χῶρο δέν εἶναι δυνατό νά κατανοηθοῦν καί νά ἀξιολογηθοῦν ἀντικειμενικά χωρίς τή γνώση τῶν πλούσιων στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ της παρελθόντος, τά ὁποῖα ἐπιβιώνουν σταθερά καί διατηροῦνται ἀναλλοίωτα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ἰδρυτοῦ της Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου μέχρι σήμερα.

Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή, ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Ε. Ι. Ε. εἶναι ἀναγκαία ὄχι μόνο γιά τή γνώση τῆς καταστάσεως τῆς σύγχρονης αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐξ ἐπόψεως αὐστηρά ἐπιστημονικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς καθίσταται ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν κατανόηση ἑνός σημαντικοῦ τμήματος τοῦ περιεχομένου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, ἡ γνώση τῆς Ε. Ι. Ε. συντελεῖ μεταξύ ἄλλων :

α) στήν ὀρθή κατανόηση τῆς παρούσας πνευματικῆς, ἠθικῆς καί ὑλικῆς καταστάσεως, καθῶς καί στόν ἐντοπισμό τῶν σύγχρονων ἀδυναμιῶν, δυσλειτουργιῶν καί τῶν κάθε μορφῆς προβλημάτων πού ἀφοροῦν στή διοίκηση καί τήν ἐν γένει ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

β) στή διά τῆς ἀναγωγῆς στήν πλουσιότατη βιωθεῖσα ἐκκλησιαστική καί πνευματική ἐμπειρία τοῦ μακραίωνου ἱστορικοῦ παρελθόντος ἀναζήτηση τῆς ὀρθῆς-κανονικῆς ἐπιλύσεως τῶν σύγχρονων προβλημάτων της, καθῶς καί στόν ὑγίη καθορισμό τῆς ὅλης πνευματικῆς της πορείας μέσα στή σύγχρονη ἐκκοσμηκευμένη ἑλληνική κοινωνία.

γ) στήν ὀρθή ἀξιολόγηση καί στήν καλύτερη ἀξιοποίηση τῶν σχέσεων της, τόσο μέ τίς ἄλλες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ὅσο καί μέ τόν ὑπόλοιπο χριστιανικό κόσμο, στά πλαίσια τῶν διορθοδόξων, διαχριστιανικῶν καί διαθρησκειακῶν διαλόγων, πού διεξάγονται σήμερα εἴτε σέ διμερές ἐπίπεδο εἴτε στό πλαίσιο τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως. Ἡ πλούσια ἱστορική ἐμπειρία στή βίωση τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἀλλά καί τό ἰδιαίτερο προνόμιο τῆς στρατηγικῆς γεωπολιτικῆς θέσεως τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, μέσα στόν ὁποῖο δρᾷ καί ἀναπτύσσεται ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους μέχρι σήμερα, τήν καθιστοῦν κεντρικό ἀξονα στήν προώθηση τῶν στοιχείων ἐκείνων, τά ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν πρόοδο καί τή θετική ἐξέλιξη τῶν διαλόγων αὐτῶν.

Γενικότερα, ἀναφερόμενοι στήν ἀναγκαιότητα καί τή χρησιμότητα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοτε-

λοῦς ἐπιστημονικοῦ κλάδου, πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι ἡ γνώση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καθόλου καί τοῦ συνόλου τοῦ πνευματικοῦ καί πολιτιστικοῦ βίου της διά μέσου τῶν αἰώνων θά ἦταν ἀτελής χωρίς τήν πλήρη καί ἀντικειμενική γνώση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς χώρας, δεδομένου ὅτι ἡ Ἐκκλησία πού δρᾷ καί ἀναπτύσσεται στά γεωγραφικά της ὅρια δέν ἀποτελεῖ ἀπλά καί μόνο ἓνα ἐπί μέρους στοιχείο τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν κατοίκων της, ἀλλά ἓναν ἀπό τούς σημαντικότερους παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν κατοίκων της.

Τῆ σπουδαιότητα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἀναγνώρισε ἀρχικά ἐν μέρει ἡ Ἑλληνική Πολιτεία καί τό 1933 ἴδρυσε στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν τήν ἑκτακτη Ἐδρα τῆς «Ἱστορίας τῶν Ὀρθόδοξων Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν καί ιδίως τῆς Ἑλλάδος», σέ ἀντικατάσταση τῆς προϋπάρχουσας τακτικῆς Ἐδρας τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» καί τῆς ἑκτακτῆς αὐτοτελοῦς Ἐδρας τῆς «Ἱστορίας τῶν Ὀρθόδοξων Ἀυτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν». Τό 1938 ἡ Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν μέ εἰδική γνωμάτευσή της εἰσηγήθηκε πρὸς τήν Πολιτεία τή μετονομασία τῆς νέας Ἐδρας σέ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπό τῆς συστάσεως αὐτῆς». Ὁ τίτλος ὅμως αὐτός δημιουργοῦσε σύγχυση ὡς πρὸς τό ἂν μέ τήν τελευταία φράση ὑπεννοεῖτο ἡ ἴδρυση τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας ἀπό τόν ἀπόστολο Παῦλο, ὅποτε πρόκειται οὐσιαστικά γιά τή συνολική Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπό τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ σ' αὐτή μέχρι σήμερα, ἢ ἂν ἀναφερόταν ἀποκλειστικά στήν ἀπό τῶν ἐτῶν 1821, 1833 καί 1850 διαδικασία ἀναδείξεως τῆς «ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας» σέ Ἀυτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» ὑπό τή σύγχρονη διοικητική καί ὀργανωτική της μορφή. Γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτό, ὅτι τά διαφορετικά αὐτά χρονικά ὅρια ἐπιδροῦν ἀποφασιστικά στό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος καί τοῦ ἐρευνώμενου ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου του, καί κατά συνέπεια ἐπιβάλλουν καί τή δέουσα προσοχή στόν ἀκριβή καθορισμό τοῦ τίτλου του. Ἡ ἀσάφεια αὐτή τακτοποιήθηκε ἀργότερα, μέ τήν ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης νά υἱοθετήσῃ σχετική πρόταση τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Γερασίμου Κονιδάρη καί νά ἰδρύσῃ εἰδική ἑκτακτη αὐτοτελῆ Ἐδρα μέ τόν τίτλο «Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», ἡ ὁποία κυρώθηκε μέ Βασιλικό Διάταγμα τοῦ 1946.

Οι πρώτες επιστημονικές έρευνες για την Έκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος.

Τό έδαφος για την ανάπτυξη της Έκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος ως αυτοτελοῦς επιστημονικοῦ κλάδου, σαφῶς διακρινόμενου ἀπό τή Γενική Έκκλησιαστική Ιστορία, μέ αὐστηρῶς καθορισμένα τά ὅρια καί τό περιεχόμενό του, ἄρχισε νά καλλιεργεῖται συστηματικά ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰώνα. Κύριες ἀφορμές πρός τοῦτο ἀποτελέσαν, ἀφ' ἑνός μὲν ἡ κατά τό 1821 ἔκρηξη τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία κατέληξε στή δημιουργία τοῦ πρώτου στήν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀφ' ἑτέρου δέ ἡ κατά τό 1833 ἀντικανονική-πραξικοπηματική καί ἡ κατά τό 1850 κανονική ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐν Ἑλλάδι Έκκλησίας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τό ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν γιά τήν αὐτοτελή ἔρευνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, πολιτικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ, προκλήθηκε καί ἀπό τή γνωστή θεωρία τοῦ Fallmerayer γιά τήν πλήρη ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων ἐξαιτίας τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν στόν ἑλλαδικό χῶρο ἀπό τίς ἀρχές ἤδη τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἔτσι, μιά σειρά συστηματικῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν, Εὐρωπαϊῶν ἀρχικά ἱστορικῶν ἀλλά καί Ἑλλήνων στή συνέχεια, κατέδειξε τήν ἀναγκαιότητα γιά τή δημιουργία καί ἔθεσε τίς πρώτες βάσεις γιά τήν ανάπτυξη τῆς Έκκλησιαστικής Ιστορίας τῆς Ἑλλάδος ως αὐτοτελοῦς ἐπιστημονικοῦ κλάδου.

Ἀλλ' ἡ ἀποφασιστική ὠθηση στήν προβολή τῆς ἀναγκαιότητας καί τῆς χρησιμότητας τῆς Έκκλησιαστικής Ιστορίας τῆς Ἑλλάδος ως ἰδιαίτερου ἐπιστημονικοῦ κλάδου, καί κατ' ἐπέκτασιν στήν καθιέρωσή του ὡς ὑποχρεωτικοῦ μαθήματος στό πρόγραμμα σπουδῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης, δόθηκε ἀπό τήν κατά τίς ἀρχές τοῦ 20^{ου} αἰώνα περαιτέρω πρόοδο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας ἐπάνω στό συγκεκριμένο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Σ' αὐτό συνέβαλε ἀποφασιστικά καί μιά σειρά καθοριστικῶν ἐξελίξεων στόν εὐρύτερο ἐκκλησιαστικό χῶρο τῆς Ἑλλάδος κατά τήν ἐποχή ἐκείνη, σημαντικότερες ἀπό τίς ὁποῖες ὑπῆρξαν :

α) Ἡ κατά τήν πρώτη δεκαετία τοῦ 1900 ἀνάπτυξη πρωτοβουλιῶν στούς κόλπους τῆς Έκκλησίας, γιά τόν ἀπεγκλωβισμό της ἀπό τό μαουρερικό καθεστῶς τῆς ἄκρατης πολιτειοκρατίας, οἱ ὁποῖες κατέτειναν σέ μιά συντονισμένη προσπάθεια ἀναθεωρήσεως ὅλου τοῦ συστήματος σχέσεων Έκκλησίας καί Πολιτείας καί ἐπανατοποθετήσεώς του στίς κανονικές βάσεις τῆς *ἰσοτιμίας* καί τῆς *συναλληλίας* μέ τήν κοσμική ἐξουσία, σύμφωνα μέ τό Κανονικό Δίκαιο καί τήν μακροαίωνα Κανονική Παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Έκκλησίας. Ἡ σύσταση τῆς Κληρικολαϊκῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1915 καί τά ὑπ' αὐτῆς ἐκπονηθέντα νομοσχέδια προετοίμασαν τό ἔδαφος γιά τήν ψήφιση τόν Δεκέμβριο τοῦ 1923 τοῦ πρώτου Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Έκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μέ τόν

όποιο άνετράπη ουσιαστικά τό καθεστώς τών καταστατικῶν νόμων Σ' καί ΣΑ' τοῦ 1852.

β) Ἡ κατά τήν ἴδια ἐποχή ἐμφάνιση τοῦ ἀκανθώδους ζητήματος τῆς διοικήσεως τών λεγόμενων Μητροπόλεων τών Νέων Χωρῶν, τό όποιο βρέθηκε στό κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐπικαιρότητας τῆς Ἑλλάδος γιά δύο σχεδόν δεκαετίες (1912-1928). Ἡ ὅλη προβληματική πού ἀναπτύχθηκε ἐξ αἰτίας τών δυσκολιῶν ἐπιλύσεως τοῦ συγκεκριμένου προβλήματος, μέ βάση δηλαδή τήν προβλεπόμενη κανονική διαδικασία καί τήν πρόσφατη πρακτική πού ἀκολουθήθηκε σέ προηγούμενες περιπτώσεις ἐνσωματώσεως τών περιοχῶν Ἐπτανήσου, Θεσσαλίας καί Ἡπείρου στήν ἑλληνική ἐπικράτεια, παρήγαγε πλουσιώτατη βιβλιογραφία καί ἐνέτεινε ἀκόμη περισσότερο τό ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ ἀκριβέστερου καθορισμοῦ τῆς ἱστορικῆς ταυτότητας τῆς σύγχρονης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σέ συνδυασμό μέ τίς προσπάθειες γιά τήν ἐξεύρεση μιᾶς βίωσιμης καί κατά τό δυνατόν κανονικῆς λύσεως στό πρόβλημα αὐτό.

Αὐτοτελεῖς ἐργασίες γιά τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίστηκαν στόν ἑλλαδικό χώρο μέ ἀφορμή κυρίως τήν ἀντικανονική ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τό 1833. Πρῶτος πού ἀσχολήθηκε συστηματικά θεωρεῖται ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ όποιος στό δίτομο ἔργο του «*Τριακονταετηρίς Ἐκκλησιαστική ἢ Συνταγματικόν ἱστορικόν τῶν ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος συμβεβηκότων (ἀπό τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1852) διηρημένον εἰς τμήματα τρία*»² συγκέντρωσε ὅλο σχεδόν τό ἀρχεϊακό ὑλικό γιά τήν ἐξιστόρηση τών γεγονότων πού ἀφοροῦσαν στόν ἐκκλησιαστικό χώρο τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό 1821 μέχρι τό 1852 καί ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ πολύτιμη ἀρχεϊακή πηγή γιά τήν περαιτέρω ἔρευνα τῆς περιόδου αὐτῆς. Παράλληλα καί ὁ ἀντίπαλός του Θεόκλητος Φαρμακίδης, γιά νά δικαιολογήσει τόν πρωταγωνιστικό ρόλο πού διαδραμάτισε ὁ ἴδιος στά σχετικά γεγονότα, ἀλλά καί γιά νά ἀντικρούσει τίς θέσεις τοῦ Οἰκονόμου, συνέγραψε δύο πραγματεῖες μέ τίτλους : *Ἀπολογία*, Ἀθήναι 1940, καί *Ὁ Συνοδικός Τόμος ἢ περί Ἀληθείας*, ἐν Ἀθήναις 1852. Εἰδικότερα στό δεύτερο ἔργο του, γιά πρώτη φορά στήν ἑλληνική βιβλιογραφία ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα τῆς δικαιοδοσίας τών θρόνων Ρώμης καί Κωνσταντινουπόλεως ἐπί τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπεκτείνοντας ἔτσι τήν μέχρι τότε ἐπιστημονική ἔρευνα γιά τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος στήν πρό τῆς ἐπαναστάσεως περίοδο. Σ' αὐτόν ἀπάντησε ὁ καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἀθηνῶν Γεώργιος Μαυροκορδάτος μέ σειρά μελετῶν του, τίς όποῖες ἐξέδωσε σέ δύο τόμους, μέ τίτλο *Ἡ Θεοτείχιστος Ἐκκλησία*, ἐν Ἀθήναις 1854, καί *Φαρμακίδου τά διπλά*, ἐν Ἀθήναις 1854.

2. Ἐκδόθηκε ἀπό τόν υἱό του Σοφοκλή Οἰκονόμο συμπληρωμένη καί διορθωμένη μετά τόν θάνατό του, μέ τίτλο *Κων. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τά Σωζόμενα Ἐκκλησιαστικά Συγγράμματα*, τ. Β' - Γ', Ἀθήνησι 1864, 1866.

Θά πρέπει νά τονισθεῖ, ὅτι τά ἔργα αὐτά παρά τόν ἀντιρρητικό χαρακτήρα τους παρέχουν πλούσιο ὑλικό καί ἔθεσαν τίς πρῶτες βάσεις γιά τή σοβαρή ἐπιστημονική ἔρευνα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι, στά ἔργα κυρίως τῶν ἀνωτέρω, ἀλλά καί σέ μεταγενέστερες μελέτες στηρίχθηκε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί Καθηγητής τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στή Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος γιά τή σύνταξη τοῦ ἔργου του *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμος πρῶτος, ἴδρυσις καί ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1920*. Τό ἔργο αὐτό θεωρεῖται ἡ πρώτη συστηματική μελέτη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, δεδομένου ὅτι ἐπεκτείνεται (ἔστω καί συνοπτικά) μέχρι καί τῶν ἀρχῶν τῆς ίδρύσεως τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων στήν Ἑλλάδα ἀπό τόν ἀπόστολο Παῦλο. Περισσότερο συστηματικό γιά τήν πρό τῆς ἐπαναστάσεως ἐποχή εἶναι τό συνθετικό ἄρθρο του μέ τίτλο «Ἑλληνική Ἐκκλησία», πού δημοσιεύθηκε στή *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. I (1934), σελ. 657-686.

Πηγές τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.

A. Κατά τὴν Ἀποστολικὴ Ἐποχὴ, θεμελιώδους σπουδαιότητας καὶ μοναδικῆς αὐθεντίας θεωροῦνται οἱ περιεχόμενες στὴν Καινὴ Διαθήκη πηγές, πού κατά χρονολογικὴ σειρὰ εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Οἱ ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου :

 Α' καὶ Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς.

 Α' καὶ Β' πρὸς Κορινθίους.

 Τὸ τέλος τῆς πρὸς Ρωμαίους.

 Ἡ πρὸς Φιλιππησίους.

 Ἡ πρὸς Τίτον.

Ἡ ἀξία τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου εἶναι μοναδική, διότι παρά τὸν ἀποσπασματικὸ χαρακτήρα καὶ τὰ πολλά φιλολογικὰ προβλήματα πού παρουσιάζουν, ἐντούτοις θεωροῦνται γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα ὡς πρωτογενεῖς ἱστορικὲς πηγές, πού παρέχουν τὴν πληρέστερη γνωστὴ εἰκόνα τῶν πρῶτων χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος.

β) Οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο καὶ Εὐαγγελιστὴ Λουκά, ὁ ὁποῖος συνόδευσε τὸν Παῦλο στὴν περιοδεία του στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἐδῶ τὸ ἔργο αὐτὸ ἐξετάζεται κυρίως ὡς ἱστορικὸ κείμενο, δεδομένου ὅτι περιέχει πλούσιο ὕλικό καὶ πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν περιοδεία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τίς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἰδρύθηκαν οἱ πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο.

Γενικότερα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῶν πηγῶν αὐτῶν, θά πρέπει νά τονισθεῖ, ὅτι οἱ ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου παρουσιάζουν τὴν ἐσωτερικὴ εἰκόνα, τὰ προβλήματα δηλαδή καὶ τίς δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζαν οἱ χριστιανικὲς κοινότητες τῆς Ἑλλάδος κατά τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανικοῦ βίου τους, ἐνῶ οἱ Πράξεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἔχουν περισσότερο τὸν χαρακτήρα μιᾶς «ἐξωτερικῆς» ἐξιστορήσεως τῶν γεγονότων τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ στίς ἐπαρχίες τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας.

B. Κατά τὴ Μεταποστολικὴ ἐποχὴ (70-140 μ.Χ. περίπου), οἱ εἰδήσεις μας γιὰ τὴν ἐν γένει κατάσταση, τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐν Ἑλλάδι τοπικῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι πτωχότατες καὶ στηρίζονται κυρίως στίς ἑξῆς πηγές :

α) στὴν Α' ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ρώμης Κλήμεντος πρὸς τοὺς Κορινθίους (95-96 μ.Χ.), ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦνται σημαντικὲς πληροφορίες, τόσο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ τὰ προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε ἡ τοπικὴ αὐτὴ χριστιανικὴ κοινότητα, ὅσο καὶ γιὰ τίς σχέσεις πού εἶχε ἀναπτύξει μέ τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης.

β) στην ἐπιστολή τοῦ ἐπισκόπου Σμύρνης Πολυκάρπου πρὸς τοὺς Φιλιππησίους (110-111 μ.Χ.), στην ὁποία συνάπτονται κατὰ παράκληση τῶν Φιλιππησίων καὶ οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἰγνατίου,

γ) στὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα (fragmenta) τῶν Ὑπομνημάτων τοῦ Ἠγησίππου (175 μ.Χ.) καί

δ) στὰ ἔργα τῶν Ἀθηναίων Ἀπολογητῶν Κοδράτου καὶ Ἀθηναγόρα.

Γ. Κατὰ τὴ μεταγενέστερη ἐποχὴ μέχρι τὸν 4ο αἰ., ἀξιόλογο πηγαῖο ὑλικό γιὰ τὴν Ε. Ι. Ε. παρέχουν :

α) τὰ ἔργα τοῦ Κλήμη Ἀλεξανδρεῖα καὶ τοῦ Ὠριγένη, οἱ ὁποῖοι ἐπισκέφθηκαν τὴν Ἀθήνα, καί

β) ὁ πρῶτος ἐκκλησιαστικός ἱστοριογράφος Εὐσέβιος, ὁ ὁποῖος στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία του διέσωσε ἔργα καὶ ἀποσπάσματα πολλῶν προγενεστέρων του συγγραφέων.

Οἱ ὑπόλοιπες πηγές τῆς Ε. Ι. Ε. εἶναι κοινές μὲ ἐκεῖνες τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (π.χ. πρακτικά τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, Μαρτυρολόγια, Βίοι Ἁγίων κ.ἄ.).

Βοηθητικές Ἐπιστῆμες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκτός ἀπὸ τίς ἀνωτέρω θεμελιώδεις πηγές, τὸ περιεχόμενο τῆς Ε.Ι.Ε. συμπληρώνεται καὶ ἀπὸ τίς ἐξῆς βοηθητικές ἐπιστῆμες, μὲ τίς ὁποῖες ἐμπλουτίζεται ἡ γνώση γιὰ ὅλους τοὺς ἐπὶ μέρους τομείς τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐν γένει ζωῆς τῆς τοπικῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας κατὰ τὴ μακροαἰωνή ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς :

Εἰσαγωγή καὶ Ἑρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία.

Ἐπιγραφικὴ καὶ Παλαιογραφία.

Ἱστορία τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νέας Ἑλληνικῆς Γραμματείας.

Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

Ἁγιολογία.

Ἱστορία τοῦ μοναχικοῦ Βίου ἐν Ἑλλάδι.

Ἑλληνικὴ Λαογραφία (θρησκευτικὴς δοξασίαι τῶν Ἑλλήνων).

Ἐκκλησιαστικὴ Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν Ἐθνολογία καὶ τὴν Πολιτικὴ Ἱστορία.

Κανονικὸ καὶ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ ἡ μελέτη τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τῆς χώρας.

Ταξειδιωτικὴ Φιλολογία.

Περίοδοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Α'. Περίοδος (49/50-732/3), τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ Καθολικισμοῦ.

Ἡ πρώτη περίοδος καλύπτει τοὺς ἑπτὰ πρώτους αἰῶνες τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, δηλαδή ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ Εὐαγγελίου στὴν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο (49/50) μέχρι τὶς ἀρχές τῶν μακροχρόνιων εἰκονομαχικῶν ἐρίδων (727-843), στὰ πλαίσια τῶν ὁποίων οἱ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπές τοῦ Ἀνατολικοῦ (Ἑλληνικοῦ) Ἰλλυρικοῦ, μέ διάταγμα τοῦ μεταρρυθμιστοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου (732/3), ἀποσπᾶσθησαν ἀπὸ τὴν μέχρι τότε ἐποπτεία τοῦ παπικοῦ θρόνου καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ περίοδος αὐτὴ διακρίνεται σέ τρεῖς ἐποχές, μέ βάση τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου τῶν ἐν Ἑλλάδι τοπικῶν Ἐκκλησιῶν :

Ἡ πρώτη ἐποχή καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους μέχρι καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 4^{ου} αἰῶνα. Χαρακτηρίζεται δὲ ἀπὸ τὴ γενικὴ διοικητικὴ ἀνεξαρτησία τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, χωρὶς δηλαδή καμία ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς θρόνους τῆς Πρεσβυτέρας καὶ τῆς Νέας Ρώμης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη ἀναγνώριση τῆς ἐξαιρετικῆς αὐθεντίας τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου. Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου μέ ἀποκλειστικὴν βάση καὶ ἄμεση ἀναφορά στὴν ἀποστολικὴν παράδοση συνετέλεσε, ὥστε οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ βιώσουν τίς ὀδυνηρὲς συνέπειες ἀπὸ τὰ ὀξύτερα προβλήματα πού δημιούργησαν στὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση οἱ ἐμφανισθεῖσες κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διαφορὲς αἰρετικὲς διδασκαλίαι (Γνωστικισμός, Μοντανισμός, Μοναρχιανισμός κ. ἄ.).

Ἡ δεύτερη ἐποχή καλύπτει τοὺς δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (325) μέχρι τὴν ἴδρυση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Α' τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς (535). Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ ἐν Ἑλλάδι τοπικὲς Ἐκκλησίες ὀργανώθηκαν μέ βάση τὸ μητροπολιτικὸ σύστημα σέ ἕξι μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες : τῆς Ἀχαΐας, μέ μητρόπολη τὴν Κόρινθο· τῆς Μακεδονίας, μέ μητρόπολη τὴ Θεσσαλονίκη· τῆς Θεσσαλίας, μέ μητρόπολη τὴ Λάρισα· τῆς Κρήτης, μέ μητρόπολη τὴ Γόρτυνα· τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου, μέ μητρόπολη τὴ Νικόπολη· τῆς Νέας Ἡπείρου, μέ μητρόπολη τὸ Δυρράχιο. Ἀντίθετα, ἡ ἐπαρχία τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ρόδου, ἀνήκε στὴν Ἀσιανὴ Διοίκηση καὶ ἀπὸ τὸν 5^ο αἰῶνα τέθηκε ὑπὸ τὴ διοικητικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐνισχύθηκε τὸ κῦρος τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, χωρὶς ὅμως νὰ μειωθεῖ στὸ ἐλάχιστο ἡ διοικητικὴ αὐτοδυναμία τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ὑποστηρικθεῖσα ἀποψη ἀπὸ ρωμαιοκαθολικούς καὶ ὀρ-

θόδοξους ἐκκλησιαστικούς ἱστορικούς, ὅτι μεταξύ τῶν ἐτῶν 395 καί 417 οἱ Ἐκκλησίες τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ διοργανώθηκαν σέ **παπικό βικαριάτο** καί ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ὀρίσθηκε ὡς **παπικός βικάριος**, δηλαδή ἔξαρχος τοῦ παπικοῦ θρόνου, παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα ἀξιοπιστίας καί γιά τόν λόγο αὐτό δέν ἔχει γίνει πλήρως ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Καί αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός κυρίως, ὅτι στήν περίφημη *Collectio Thessalonicensis*, ἡ ὁποία ἐμφανίσθηκε ἀπὸ τόν παπικό θρόνο γιά πρώτη φορά τό 531, περιλαμβάνει μὲν σειρά ἐπιστολῶν τοῦ παπικοῦ θρόνου πρὸς τοὺς ἐκάστοτε ἀρχιεπισκόπους Θεσσαλονίκης, ἀλλά ὄχι καί τίς ἀπαντητικὲς ἐπιστολές τῶν τελευταίων, γεγονός πού δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα γιά τὴν ἀξιοπιστία καί αὐθεντικότητα τῆς συλλογῆς καί κατ' ἐπέκταση γιά τὴν κανονικὴ καί ἱστορικὴ ἀξιολόγηση τῶν διοικητικῶν σχέσεων Ρώμης καί Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἐκεῖνο πάντως πού μέχρι σήμερα παραμένει ἀποδεκτό στήν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι τό γεγονός, ὅτι μέχρι τόν 6^ο αἰῶνα οἱ Ἐκκλησίες τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἄν καί διεκδικοῦνταν ἀπὸ τοὺς θρόνους τῆς Πρεσβυτέρας καί τῆς Νέας Ρώμης, ἐντούτοις παρέμειναν διοικητικὰ ἀνεξάρτητες καί τελοῦσαν μόνο ὑπὸ τῆ χαλαρῆ ἔξαρχικῆ αὐθεντία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Ἡ τρίτη ἐποχὴ ἐκτείνεται στοὺς ὑπόλοιπους δύο αἰῶνες (535-732/3). Χαρακτηρίζεται δέ ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ὑπὸ τὴν ψιλὴ ἐποπτεία τοῦ παπικοῦ θρόνου, χωρὶς ὅμως στήν πράξη νά διακοπεῖ καί ἡ ἰδιότυπη διοικητικὴ αὐτονομία τους, καθὼς καί οἱ παράλληλες ἐκκλησιαστικὲς σχέσεις τους μὲ τόν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πιὸ συγκεκριμένα, τό 535 ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός Α', μεταφέροντας τό κέντρο τῶν πολιτικῶν ἐνδιαφερόντων πρὸς τό Ἰλλυρικό (Ἀνατολικό καί Δυτικό), προέβη μὲ διάταγμα (XI Νεαρά) στήν ἴδρυση νέας Ἀρχιεπισκοπῆς σ' αὐτό, μὲ ἔδρα τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του Βεδεριανά ἢ Ταυρήσιο, κείμενη πλησίον τῆς πόλεως Σκόπια, τὴν ὁποία καί κατέστησε πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Παράλληλα, μὲ δεύτερο διάταγμα (131 Νεαρά) ὁ ἀρχιεπίσκοπος Α' Ἰουστινιανῆς καταστάθηκε **βικάριος** τοῦ πάπα Βιγιλίου γιά τό λατινικὸ τμήμα, ἐνῶ ὁ Θεσσαλονίκης διατήρησε τό ἴδιο ἀξίωμα γιά τό Ἀνατολικό Ἰλλυρικό. Διὰ τῆς σημαντικῆς αὐτῆς μεταρρυθμίσεως συντελέσθηκε ἡ ἐπίσημη κατὰ κάποιον τρόπο ἀναγνώριση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα ἐπὶ τῶν δύο διοικήσεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Πλὴν ὅμως, σ' ὅτι ἀφορᾷ στό ἀνατολικὸ τμήμα του, ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ κατέστη μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου σκιώδης, ἀφοῦ καί ἡ ἐπιβίωση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Α' Ἰουστινιανῆς ἐγινε προβληματικὴ, ἀλλὰ καί ἡ ἐφαρμογὴ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα στίς Ἐκκλησίες τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου προσέκρουε συχνά στήν ἀπροθυμία τῶν ἐπισκόπων τους νά ἐκτελοῦν τίς παπικὲς ἐντολές. Σ' αὐτό συνέβαλαν δύο βασικοὶ παράγοντες : πρῶτον, τό γεγονός τῆς πολιτικῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, πρὸς τὴν Ἐκκλησία τῆς ὁποίας καί συνέχισαν οἱ ἐπί-

σκοποι τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου νά διατηροῦν στενές σχέσεις, καί δευτερον, ἡ βαθμιαία ἀποξένωση πού ἄρχισε νά δημιουργεῖται μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινουπόλεως ἐξ αἰτίας τῶν παπικῶν διεκδικήσεων γιά τό πρωτεῖο δικαιοδοσίας τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπί τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας.

Β'. Περίοδος (732/3-1430/53), τῆς Βυζαντινῆς (Καθολικῆς) Ὁρθοδοξίας.

Καλύπτει τό χρονικό διάστημα ἀπό τήν προσάρτηση τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Ανατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τήν πτώση τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Θεσσαλονίκης (1430) καί τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) στούς Τούρκους.

Καί ἡ περίοδος αὕτη διακρίνεται σέ δύο ἐποχές, ἐκ τῶν ὁποίων :

Ἡ πρώτη ἐποχή (κυρίως βυζαντινὴ ἐποχή) καλύπτει τήν μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τοὺς Φράγκους σταυροφόρους χρονικὴ περίοδο (731/33-1204). Κατά τήν ἐποχὴ αὕτη οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἐντάχθηκαν πλήρως στὸν καθ' ὅλου ἐκκλησιαστικὸ βίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί συμμετεῖχαν ἐνεργῶς στήν Ἐνδημοῦσα Σύνοδο συμβάλλοντας ἀποφασιστικὰ στήν ἀντιμετώπιση καί ἐπίλυση τῶν ἀνακυπτόντων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Παράλληλα ἀνεδείχθησαν νέες μητροπόλεις στήν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπως ἡ τῶν Ἀθηνῶν καί τῶν Φιλίππων, ἐνῶ περιορίσθηκε σημαντικὰ ἡ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτου Κορίνθου στήν Πελοπόννησο, ὅπου δημιουργήθηκαν δύο νέες αὐτοκέφαλες ἀρχιεπισκοπές, τῶν Πατρῶν, ἡ ὁποία ἀργότερα ἀνυψώθηκε σέ μητρόπολη, καί τῆς Ἀρκαδίας (Κυπαρισσίας). Τίς ἐκάστοτε διοικητικὲς μεταβολές τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν διασώζουν τὰ λεγόμενα «Τακτικά» (Notitiae Episcopatum), στὰ ὁποῖα καταγράφεται συστηματικὰ ἡ τάξη προκαθηδρίας τῶν μητροπόλεων τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καί τῶν ὑποκειμένων σ' αὐτές ἐπισκοπῶν. Γνωστό γιὰ τήν πληρότητά του εἶναι τό Τακτικὸ τοῦ Λέοντος ΣΤ' (ἀρχές τοῦ 10ου αἰ.), ὁ ὁποῖος προέβη στήν ὀριστικὴ ὀνομασία καί ὀργάνωση τῶν ἐπισκοπῶν πού τότε ὑπήγοντο στή δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Κατά τήν ἴδια αὕτη ἐποχὴ σημειώνεται ραγδαία ἄνθηση τοῦ μοναχικοῦ βίου καί ἰδρύονται σπουδαῖα μοναχικὰ κέντρα (ἅγιον ὄρος, Μετέωρα, Μονὴ Ὁσίου Λουκά, κ. ἄ.), τὰ ὁποῖα συνέβαλαν τὰ μέγιστα στήν ἀνάπτυξη τῶν θεολογικῶν γραμμάτων, τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης καί γενικότερα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Ἡ δευτέρη ἐποχή (μερικὴ Φραγκοκρατία) καλύπτει τό χρονικὸ διάστημα ἀπό τό 1204 μέχρι τήν κατάλυση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τοὺς Τούρκους (1430/1453). Ἡ ἴδρυση σέ πολλές περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου φραγκικῶν ἡγεμονιῶν συνοδεύθηκε ἀπό τὴ βία-ι ἐπιβολὴ τῆς λατινικῆς ἱεραρχίας, χωρὶς ὅμως νά ἐπιτευχθεῖ καί ὁ

έκλατινισμός του ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά διατηρήσει τό ὀρθόδοξο φρόνημά του. Μετά τήν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261) καί τήν ἀποδυνάμωση τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἀποκαταστάθηκε ἐν μέρει ὁ κανονικός ρυθμός τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καί ὁ ἑλλαδικός χῶρος ἀπέβη τό πολιτικό, πνευματικό, πολιτιστικό καί ἐκκλησιαστικό κέντρο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Γ'. Περίοδος (ἀρχές 15ου αἰ.-1821/1833), τῆς Μεταβυζαντινῆς Ὁρθοδοξίας.

Μέ τήν τουρκική κατάκτηση ἐπῆλθε βαθμιαῖα ἡ κατάλυση τῆς κυριαρχίας τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στίς περισσότερες περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἐλάχιστα δέ λείψανά της διασώθηκαν σέ νησιά τοῦ Αἰγαίου (κυρίως στίς Κυκλάδες), ὅπου διατηροῦνται μέχρι σήμερα μικρές λατινικές κοινότητες. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ προπαγάνδα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Οὐνίας καί τῶν προτεσταντῶν ἱεραποστόλων ἐπεσώρευσε πολλά δεινά στόν χειμαζόμενο ἀπό τόν ἀλλόθρησκο καί ἄλλοεθνή κατακτητή ἑλληνορθόδοξο λαό, οἱ πνευματικοί ἡγέτες τοῦ ὁποίου, συσπειρωμένοι στό ἐθναρχικό κέντρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, διεξήγαγαν διμέτωπο ἀγῶνα γιά τήν ἐπιβίωση τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἡ κατά τόν 18^ο αἰῶνα διάδοση στήν ἑλληνορθόδοξο Ἀνατολή τῶν ιδεῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, ἔστω καί ἄν πραγματοποιήθηκε μέ μετριοπαθέστερο μανδύα (Νεοελληνικός Διαφωτισμός), δημιούργησε ἕνα ρεῦμα ἀντικληρικό καί ἀντιεκκλησιαστικό, πρὸς τό ὁποῖο ἡ ὀρθόδοξη θεολογία κλήθηκε νά ἀντεπεξέλθῃ μέ συνεχή διάλογο. Πλειάδα λογίων τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐξέχουσα θέση κατέχουν ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν βαθμίδων τοῦ ἑλληνορθόδοξου κλήρου, μπόρεσαν νά ἀντεπεξέλθουν μέ ἐπιτυχία στίς προκλήσεις τῶν νέων ιδεῶν καί νά διατηρήσουν ἄσβεστη τήν ἀκοίμητη λυχνία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, μέ τήν ἴδρυση παντός εἴδους σχολείων καί ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων γιά τόν φωτισμό τοῦ Γένους, μέσα στά ὁποῖα κατέστη δυνατή καί ἡ καλλιέργεια τῶν θεολογικῶν γραμμάτων. Ἀλλ' ἡ προσφορά τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας δέν περιορίσθηκε μόνο στή διά τῆς παροχῆς τῆς ἑλληνορθόδοξου παιδείας διαφύλαξη καί ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Γένους. Ἀπό τούς κόλπους της προῆλθε ἕνα μεγάλο πλῆθος πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν καί ἄλλων κληρικῶν καί θεολόγων, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες καί στίς ἄλλες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες τῆς τουρκοκρατούμενης ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς.

Δ'. Περίοδος (1821/1833 μέχρι σήμερα), τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ὁ χαρακτηρισμός εἶναι προσωρινός).

Τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο δημιούργησε ἡ διὰ τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας ἴδρυση τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους, μέσα στὰ ὅρια τοῦ ὁποίου καὶ ὑπὸ τὴν καταλυτικὴ ἐπίδραση τῶν πολιτειαρχικῶν ἀντιλήψεων τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς διαφωτιστικῆς πολιτειολογίας διοργανώθηκε ἡ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1833 πραξικοπηματικὴ καὶ ὅλως ἀντικανονικὴ ἀνακήρυξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ νεοπαγοῦς ἑλληνικοῦ κρατιδίου σὲ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν ρωμαιοκαθολικὸ βασιλέα Ὄθωνα καὶ τὸν προτεστάντη ἀντιβασιλέα Μάουρερ, συνεπικουροῦντων καὶ τῶν περισσότερων Ἑλλήνων πολιτικῶν καὶ τοῦ κληρικοῦ θεολόγου Θεόκλητου Φαμακίδη, ἐπέφερε τὴ ρήξη τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν ἐγκλωβισμό τῆς στὸν ἀσφυκτικὸ κλοιὸ τῶν πολιτειαρχικῶν ἐπιλογῶν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κανονικὴ χορήγηση τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς (Πατριαρχικός Συνοδικός Τόμος τοῦ 1850), ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δέν κατόρθωσε νὰ ἀποτινάξει τὰ θεσμοθετημένα πολιτειαρχικά δεσμά τῆς, μεταβληθεῖσα ἔτσι σὲ κρατικὸ θεσμό, ὀργανωμένο διοικητικὰ κατὰ τὰ πρότυπα τῶν προτεσταντικῶν κοινοσυστημάτων (Καταστατικοὶ Νόμοι Σ' καὶ ΣΑ' τοῦ 1852). Ἡ διὰ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ 1923 («Καταστατικός Νόμος τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», Φ.Ε.Κ. 387Α τῆς 31-12-1923) καθιέρωση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας ὡς «ἀνωτάτης ἐν τῷ κράτει ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς», βελτίωσε μὲν τὸ ὑφιστάμενο πολιτειαρχικὸ καθεστῶς, ἀλλὰ δέν ἐξουδετέρωσε καὶ τίς παγιωμένες πολιτειαρχικὲς διαθέσεις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, οἱ ὁποῖες δέν ἔπαυσαν νὰ ἐκδηλώνονται μὲ ἐναλλασσόμενες ἐντάσεις μέχρι τὸ 1977, ὅποτε ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ὁ πρῶτος αὐτοτελής καὶ συνταγματικὰ κατοχυρωμένος Καταστατικός Χάρτης τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Νόμος 590/1977, Περί Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Φ.Ε.Κ. 146, Τεύχος Α' 31-5-1977).

**Ίδρυση τῶν πρώτων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπό τόν ἀπόστολο
Παῦλο (49/50).**

Ὁ εὐαγγελισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, πού ἀποτελέσκει τήν ἀφετηρία γιά τή διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου καί σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη, ἔγινε κατά τρόπο θαυμαστό. Ἐνα ὄραμα πού εἶδε μιά νύκτα ὁ ἀπόστολος Παῦλος, εὐρισκόμενος μέ τούς συνεργάτες του στήν Τρωάδα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συνετέλεσε στήν ἀλλαγὴ τῆς ἱεραποστολικῆς πορείας τους.

Σύμφωνα μέ τή διήγηση τῶν Πράξεων, «*ἀνὴρ τις ἦν Μακεδῶν ἐστῶς καί παρακαλῶν αὐτόν καί λέγων· διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν*» (Πράξ. ιστ' 9-10). Τό ὄραμα αὐτό ἐρμηνεύθηκε ὡς ἔκφραση τῆς θελήσεως τοῦ Κυρίου, γι' αὐτό καί τήν ἐπομένη ὁ Παῦλος μέ τούς τρεῖς συνεργάτες του Σίλα, Τιμόθεο καί Λουκᾶ ἔπλευσαν πρὸς τήν ἀπέναντι νῆσο Σαμοθράκη καί ἀπό ἐκεῖ ἀποβιβάσθηκαν στή Νέαν Πόλιν (Νεάπολη, τή σημερινή Καβάλα), πιθανῶς κατά τό Φθινόπωρο τοῦ 49 μ.Χ. Ἀπό ἐκεῖ διά τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἔφθασαν στοὺς Φιλίππους, σημαντικὴ ρωμαϊκὴ πόλη μέ ἔντονη θρησκευτικὴ, πολιτιστικὴ καί πνευματικὴ κίνηση.

Ἐκεῖ ὁ Παῦλος κήρυξε τό εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ στήν ἐβραϊκὴ συναγωγὴ. Πρῶτη προσελκύσθηκε στόν χριστιανισμό μιά εὐπορη χῆρα «*πορφυρόπωλις*», καταγόμενη ἀπὸ τὰ Θυάτειρα τῆς Λυδίας καί βαπτίσθηκε μαζί μέ ὅλη τήν οἰκογένειά της. Ἔτσι ἰδρύθηκε ἡ πρώτη Ἐκκλησία τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος (Πράξ. ιστ' 11-40).

Ἀναγκασθεῖς νά ἀποχωρήσει ἀπὸ τοὺς Φιλίππους ἐξ αἰτίας τῶν ραδιουργιῶν πού ἐξύφαναν ἐναντίον του οἱ Ἰουδαῖοι, ὁ Παῦλος μέ τόν Σίλα καί τόν Τιμόθεο κατευθύνθηκε στή συνέχεια πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Καί ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐκήρυξε στή συναγωγὴ, προσέλκυσε καί βάπτισε ἀρκετοὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων καί πολλοὺς ἐκ τῶν Ἐθνικῶν καί ἵδρυσε ἔτσι τὴ δεύτερη κατά σειρὰν ἑλληνικὴ χριστιανικὴ κοινότητα (Πράξ. ιζ' 1-9).

Ἀλλὰ καί πάλι ἔγινε στόχος κατηγοριῶν ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν Ἰουδαίων τῆς πόλεως, γι' αὐτό καί φυγαδεύθηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς νύκτα στήν κοντινὴ πόλη Βέροια. Κατά τὴ συνήθη τακτικὴ του, ἄρχισε καί ἐκεῖ τό κήρυγμά του στήν ἐβραϊκὴ συναγωγὴ. Ἀρχικά προκάλεσε τό ἐνδιαφέρον τῶν Ἰουδαίων, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους βαπτίσθηκαν, καθὼς καί ἕνας μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἡμιπροσηλύτων Ἐθνικῶν καί γυναικῶν. Καί ἐκεῖ ὁμως τό ἔργο του διεκόπη σύντομα ἀπὸ Ἰουδαίους πού ἦλθαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καί ἄρχισαν νά τόν συκοφαντοῦν καί νά ἐξεγείρουν τόν ὄχλο ἐναντίον του. Ἔτσι καί πάλι φυγαδεύθηκε ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς του ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καί μέ πλοῖο κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Ἀθήνα (Πράξ. ιζ' 10-15).

Στὴν Ἀθήνα ὁ Παῦλος ἔφθασε μόνος, πρὸς τό τέλος τοῦ 49 ἢ τίς ἀρχές τοῦ 50 μ.Χ. Ἀναμένοντας τοὺς συνεργάτες του Τιμόθεο καί Ζίλα, ἄρχισε νά περιέρχεται τὴν πόλη καί ἀρχικά, κατά τὴ συνήθειά του, κή-

ρουξε στή συναγωγή τῶν Ἰουδαίων, χωρίς ὅμως κανένα θετικό ἀποτέλεσμα. Ἀκολουθῶς στράφηκε πρὸς τὴν Ἀγορά, ὅπου ἄρχισε νὰ συνομιλεῖ μὲ τοὺς «παρατυγχάνοντες» φιλοσόφους. Τὸν γνωστό μνημειώδη λόγο του ἐξεφώνησε στὸν λόφο τοῦ Ἀρείου Πάγου. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξε πενιχρότατο, ἀφοῦ ἐλάχιστοι ἀποδέχθηκαν τὸ κήρυγμά του καὶ ἐπίστευσαν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Διονύσιος, μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ μιὰ γυναίκα ὀνόματι Δάμαρις (Πράξ. ιζ' 15-34). Μὲ αὐτούς ὁ Παῦλος συνδέθηκε στενά καὶ τοὺς ἀνέθεσε τὴν ὁργάνωση τῆς μικρῆς χριστιανικῆς κοινότητας πού δημιουργήθηκε.

Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ Παῦλος κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Κόρινθο, τὴν πρωτεύουσα τῆς συγκλητικῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας, ὅπου ὑπῆρχε καὶ μεγάλη ἰουδαϊκὴ κοινότητα. Ἐκεῖ συναντήθηκε κατ' ἀρχὴν μὲ τὸν Ἰουδαῖο ἐπιχειρηματία Ἀκύλα, τὸν ὁποῖο καὶ προσέελκυσε στὸν χριστιανισμό μαζί μὲ τὴ σύζυγό του Πρισκίλα. Διὰ τοῦ Ἀκύλα ἤλθε σέ ἐπαφή μὲ τὴν ἐβραϊκὴ συναγωγή, ὅπου καὶ ἄρχισε τὸ κήρυγμά του. Γρήγορα δέχθηκαν τὸ κήρυγμά του πολλοὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἐθνικοί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἰδρυθεῖ στὴν Κόρινθο ἡ μεγαλύτερη χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Ἑλλάδος. Γί' αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος παρέμεινε ἐκεῖ ἐπὶ ἐνάμησι ἔτος, παρὰ τίς ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις καὶ τὴν ἐπιθετικότητα τῶν Ἰουδαίων (Πράξ. ιη' 1-18). Ἀξίζει τέλος νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κορίνθου κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες κατεῖχε τὸ πρωτεῖο τῆς ἐξαιρετικῆς αὐθεντίας καὶ τιμῆς, ὡς ἡ ἐπισημότερη ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ τὸν συνεργάτη του Τίτο κατὰ τὸ 61 μ.Χ., μετὰ τὴν πρώτη ἀποφυλάκισή του στὴ Ρώμη.

Ἡ Ελλάδα ἐκκλησιαστικῶς σήμερον.

Ἡ αὐτοτελὴς διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀρχίζει οὐσιαστικά μετὰ τὴν «αὐτογνώμονα» καὶ ἀντικανονικὴ ἀνακήρυξίς της σὲ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία. Μετὰ τὴν περιλάλητη «Διακήρυξιν Περί τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» (Β. Δ. τῆς 23-7/4-8-1833), ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησίας, «κατὰ τὸ διοικητικὸν μέρος», ἔγινε ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς βασιλεὺς Ὁθωνας, τῆ δὲ διοίκησίν της οὐσιαστικὰ ἀσκούσε ἡ προτεσταντικὴ Ἀντιβασιλεία μέσω τῆς Γραμματείας (Ὑπουργείου) τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ παντοδύναμου «Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου» ἐπικύρωνε τελεσίδικα ὅλες τὶς ἀποφάσεις τῆς αὐθαίρετα διοριζόμενης ἀπὸ τὸν βασιλεῖα 5μελοῦς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου (Ἱερά Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος).

Ὁ πρῶτος λεπτομερὴς καθορισμὸς τοῦ τρόπου ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔγινε μετὰ τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα «Περί προσωρινῆς διαίρεσεως τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος», ποῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴ βαυαρικὴ Ἀντιβασιλεία στίς 20-11/2-12-1833 (Φ.Ε.Κ. 38(27-11-1833)). Σύμφωνα μετὰ τὸ διάταγμα αὐτὸ καταργήθηκε τὸ παραδοσιακὸ κανονικὸ σύστημα διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ τὸ μητροπολιτικὸ, καὶ εἰσήχθη, γιὰ πρώτη φορά, στὸν ὀρθόδοξο ἀνατολικὸ χῶρον, τὸ προτεσταντικὸ πολιτειακοτικὸ σύστημα τῶν γερμανικῶν Κοινοτομιῶν. Ἀφοῦ ἐγκαταλήφθηκε ἡ κανονικὴ (καὶ οὐσιαστικὴ) διοικητικὴ διαίρεσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν σὲ Μητροπόλεις μετὰ τὶς ὑποκείμενες σ' αὐτὰς Ἐπισκοπές καὶ σὲ αὐτοκέφαλες Ἀρχιεπισκοπές, συστάθηκαν 10 μόνιμες Ἐπισκοπές, σύμφωνα μετὰ τὴ διοικητικὴ διαίρεσις τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας σὲ 10 νομοὺς. Κάθε νέα Ἐπισκοπὴ ἔφερε τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀντίστοιχου νομοῦ. Παράλληλα δημιουργήθηκαν καὶ ἄλλες 40 προσωρινές Ἐπισκοπές, προκειμένου νὰ ἰκανοποιηθοῦν, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ποῦ μετὰ τὴν ἀνωτέρω ρύθμισιν παρέμειναν χωρὶς ἔδρα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅσοι κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν κατέφυγαν εἰς τὴν ἐλεύθερον Ἑλλάδα γιὰ διάφορους λόγους. Οἱ ἐπὶ πλέον αὐτὰς Ἐπισκοπές θὰ καταργουῦνταν σταδιακά, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ οἰκείου ἀρχιερέως, καὶ θὰ συγχωνεύονταν μετὰ τὴν κύρια Ἐπισκοπὴ τοῦ νομοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔγινε ποτέ.

Νέα, ὀριστικὴ ρύθμισιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἀυτοκέφαλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπῆλθεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησιν (καὶ δυστυχῶς καὶ πάλι ἐρήμην τῆς Ἐκκλησίας) τὸ 1852 μετὰ τὸν Νόμον Σ' «Περί Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς Ἐπισκόπους τελοῦντος κλήρου» (Φ.Ε.Κ. 25 τῆς 10ης Ἰουλίου). Κατὰ τὸν νόμον αὐτό, ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου προσδιορίσθηκε σὲ 24. Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀθηνῶν ὀνομάσθηκε Μητρόπολις καὶ ὁ ἐπίσκοπός της ἔλαβεν τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου, ἐννέα δὲ Ἐπισκοπές ποῦ βρισκόνταν στίς πρωτεύουσας τῶν νομῶν, καθὼς καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Κορίνθου ὀνομά-

σθηκαν Αρχιεπισκοπές, και οί αρχιερεῖς τους ἔλαβαν τόν τίτλο τοῦ Αρχιεπισκόπου. Πρέπει νά σημειωθεῖ, ὅτι οί ὀνομασίες αὐτές ἦσαν ἀπλοί τιμητικοί τίτλοι, μέ ἀναφορά μόνο στή διοικητική διαίρεση τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας, και κατά συνέπεια χωρίς κανένα οὐσιαστικό διοικητικό ἐκκλησιαστικό περιεχόμενο. Σύμφωνα μέ τή ρύθμιση αὐτή, ἡ διοικητική διάρθρωση τῆς τότε αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε τήν ἑξῆς μορφή: 1 Μητρόπολη (τῶν Ἀθηνῶν, ὡς πρωτεύουσας), 10 Αρχιεπισκοπές (9 τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν και 1 τῆς Κορίνθου) και 13 Ἐπισκοπές (τῶν ὑπόλοιπων ἐπαρχιῶν).

Νέα αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπῆλθε μέ τήν πολιτική (1864) και ἐκκλησιαστική (1866) ἐνσωμάτωση τῆς Ἐπτανήσου, ὅποτε προστέθηκαν σ' αὐτήν 3 Αρχιεπισκοπές, και 4 Ἐπισκοπές, μέ τήν Πατριαρχική και Συνοδική Πράξη τοῦ 1866. Στή συνέχεια, μετά τήν προσάρτηση στό ἑλληνικό κράτος τῆς Θεσσαλίας και τμημάτων τῆς Ἡπείρου (1881), οί ὑπάρχουσες σ' αὐτές 4 Μητροπόλεις και 5 Ἐπισκοπές ἐνώθηκαν μέ τήν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος διά τῆς Πατριαρχικῆς και Συνοδικῆς Πράξεως τοῦ 1882. Μετά τίς προσαρτήσεις αὐτές, τό σύνολο τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνῆλθε στόν ἀριθμό τῶν 40.

Τελευταία διοικητική μεταβολή κατά τόν 19^ο αἰ. ἐπῆλθε μετά τήν ἔκδοση τοῦ νόμου ΒΧΔ' τῆς 6ης Ἰουλίου 1899, μέ τήν ὁποία ἔγινε ριζική ἀλλαγή τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους. Στή Συνεδρία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1899 ἀποφασίσθηκε ἡ ἀναπροσαρμογή τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς Ἐκκλησίας σύμφωνα μέ τή νέα διοικητική διαίρεση τοῦ Βασιλείου σέ 32 Ἐπισκοπές και μία Μητρόπολη, τῶν Ἀθηνῶν (Β. Δ. τῆς 22ας Ἰανουαρίου 1900).

Τό 1928, μετά τήν ἐνσωμάτωση τῶν λεγόμενων Νέων Χωρῶν στό ἑλληνικό κράτος, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο παρεχώρησε «ἐπιτροπικῶς» και ὑπό συγκεκριμένους ὅρους τή διοίκηση τῶν Μητροπόλεων τῶν περιοχῶν αὐτῶν στήν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ὁμως διατήρησε τό κανονικό δικαίωμα τῆς πνευματικῆς ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσίας του (Πατριαρχική και Συνοδική Πράξις τῆς 4-9-1928 και προηγούμενος Καταστατικός Νόμος 3615/10-7-1928, «Περί ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῶν ἐν ταῖς Νέαις Χώραις τῆς Ἑλλάδος Μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου»). Ἔτσι ἐνσωματώθηκαν στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος 33 νέες Μητροπόλεις μέ ἰδιότυπο διοικητικό καθεστῶς. Παράλληλα πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι τό 1900 δημιουργήθηκε τό καθεστῶς τῆς ἡμιαυτόνομης Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ὑπαγόμενης στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο (πρῶτος Καταστατικός Νόμος 276/10-12-1900), ἡ ὁποία τό 1967 μέ Πράξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ἀριθ. 283/28-2-1967) ὑψώθηκε σέ Αρχιεπισκοπή.

Ἐπίσης, ἰδιότυπο εἶναι και τό ἐκκλησιαστικό διοικητικό καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἔχει αὐτοδιοίκηση μέσα στό ἑλληνικό κράτος, εἶναι δηλαδή Αὐτοδιοίκητη Μοναστική Πολιτεία, ἡ ὁποία στηρίζεται σέ Διε-

θνεῖς Συνθῆκες (Σεβρῶν, 10-8-1920 καὶ Λωζάνης, 24-7-1923), πνευματικά ὅμως ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τά τῆς διοικήσεως τῶν 20 κυρίαρχων Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῶν σχέσεών τους μέ τήν ἑλληνική πολιτεία ρυθμίσθηκαν μέ τόν «Καταστατικό Χάρτην τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω», πού ψηφίσθηκε ἀπό τήν Ἑλληνική Βουλή τό 1926.

Στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὑπάγονται ἐπίσης καί οἱ Μονές τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου (Ἐξαρχία Πάτμου), τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριάς καὶ τῶν Βλατάδων στή Θεσσαλονίκη.

Τέλος, ὅταν τό 1947 ἀπελευθερώθηκε ἡ Δωδεκάνησος καὶ τό 1948 ἐνσωματώθηκε στό ἑλληνικό κράτος, δέν ἐκδόθηκε καμία Πατριαρχική Πράξη περί ἐνσωματώσεως καὶ τῶν 4 Μητροπόλεων τῆς στήν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι διατηρεῖται μέχρι καὶ σήμερα τό ἐκκλησιαστικό καθεστῶς τῆς ἄμεσης διοικητικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξαρτήσεώς τους ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Σήμερα ἡ αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος διοικεῖται, σύμφωνα μέ τόν Καταστατικό Χάρτη (Νόμος 590/1977), ἀπό τό σύνολο τῶν «διαποιμενόντων Μητροπόλεις Ἀρχιερέων» τῆς, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τήν ἀνώτατη ἐκκλησιαστική ἀρχή τῆς, τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας (Ι.Σ.Ι.), πού συνέρχεται τακτικά τήν 1-15 Ὀκτωβρίου κάθε ἔτους καὶ ἔκτακτα ὅταν παρίσταται ἀνάγκη, προεδρεύεται δέ ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Διαρκές διοικητικό ὄργανο τῆς Ι.Σ.Ι. εἶναι ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος (Δ.Ι.Σ.). Συγκροτεῖται ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν ὡς Πρόεδρο καὶ ἀπό 12 μέλη, ἀπό τά ὁποῖα τά μὲν 6 λαμβάνονται ἀπό τούς ἐν ἐνεργείᾳ Μητροπολίτες τῆς αὐτοκέφαλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τή σειρά τῶν πρεσβείων τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ ἐκ περιτροπῆς καὶ τά ἄλλα 6 κατὰ τόν ἴδιο τρόπο ἀπό τίς Μητροπόλεις τῶν Νέων Χωρῶν (ἄρθρα 3 καὶ 7 Κ.Χ.). Οἱ ἐργασίες τῆς Δ.Ι.Σ. ἀρχίζουν τήν 1η Σεπτεμβρίου καὶ διακοῦν ἕνα ἔτος.-